

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

NAMA 38.

HASTINGS.

Oketopa 1, 1924.

TE TOA TAKITINI

HINOTA O AKARANA.

H EI te ahiahi o te Wenerei te 15 o nga ra o Oketopa ka puare te Hinota o te Pihopatanga o Akarana. ara ka kauwhau mai te Pihopa i tetahi wahi o tana whai-korero ki te Hinota i roto i te Whare-karakia o Meri i Panera. i te 7.30 i te ahiahi.

MERANIHIA.

E RUA rerenga i te tau o te tima a te Hahi e ingoatia nei ko te "Southern Cross," ki nga moutere o Meranihia ki te mau i te Pihopa me nga minita ki tena moutere ki tena moutere. Ko te utu mo te rerenga kotahi o te tima nei e £2,000. I te uaua o te kitea o te moni, ka whakaarotia kia kotahi tauu rerenga o te tima i tenei tau. Kaati, kua whiriwhiri te komiti mo te Mihana ki Meranihia, tera e nui rawa te mate o nga tangata e noho mai nei i nga moutere ki te kore te tima nei e tae. Kaore hoki he tima ke e tae ana, kei te "Southern Cross" katoa nga kai nga kakahu me era atu taonga hei oranga mo nga tangata o aua moutere. Ko te moni e tukuna ana a Nu Tireni katoa i te tau hei whangai i te Mihana e Meranihia e eke ana ki te £6,000 i ia tau. I tenei tau e tono ana te Komiti kia eke te moni ki te £8,000 kia rua ai rerenga o te tima a te Hahi ki te mau i nga kai-wairua, i nga kai tinana. E tono ana *Te Toa Takitini* kia uru tahi atu tatou te iwi Maori, ki te manaaki i tenei tono. I te 18 o nga ra o Mei tokowha nga Maori o Meranihia i whakapangia e te Pihopa hei Rikona. Ko tenei whakapa i tetahi moutere ko Ranga te ingoa. I te 29 o Hune (Ra o Pita, Apotoro) tokowha ano nga Meranihia i whakapangia hei Rikona. Ko tenei whakapa i tetahi moutere ko Tiota te ingoa, i nga moutere o Horomono (Solomons). Na te tima nei i tae ai te Pihopa ki enei moutere.

TE TOA TAKITINI

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Te Utu mo te Pepa 6/6 i te tau.

Me penei nga reta "*Te Toa Takitini*," Box 300. Hastings.

114

TE TOA TAKITINI.

Oketopa 1, 1924.

HINOTA O WAIAPU.

NO te 12 o nga ra o Hepetema ka tu te Hinota o te Pihopatanga o Waiapu ki Nepia. Ko nga Minita Maori enei i tae mai ki taua hui:—Revds. Kenana Pahewa, H. Huata, P. Hakiwai, M. Eruni, M. Tumatahi, Paora Temuera, Poihipi Kohere, Pine Tamahori, me P. Peneti. Ko nga mangai-reimana enei: Wiremu Kingi o Rotorua, Ihakara Rapana o Heretaunga, me Rewi Tamihana o Te Wairoa. Ko nga Minita Pakeha reo Maori enei:—Atirikona Tiatitene o Rotorua, Kenana Ata Wiremu o Te Aute, Pererika Te Penaha, me te Hekeretari o te Pihopatanga, ara a Atirikona Himikini.

I te whai-korero a te Pihopa ki te Hinota, i puta ana mihi ki te iwi Maori. "Tenei etahi o nga tohu hei mohiotanga mo tatou kua oho, kua piki haere te ora ki te Hahi Maori.

- (1) I nga tau ka huri nei he nui taku pouri mo te kore tamariki o te iwi Maori i te Kura-Minita. Inaianei, tokowha kei te kura-minita i Akarana, tokotoru kei te whanga kia puare mai he nohanga mo ratou, tokowha kei Te Aute Kareti kei te akona mo te karangatanga Minita.
- (2) I a au e haereere nei i nga takiwa o toku Pihopatanga kei te kite ahau i te ngakau-nui o te iwi Maori ki te karakia, me te whakaaro nui ki nga take o te Hahi.
- (3) Tetahi tohu pai kua kitea e ahau, ko te tokomaha o te tangata e tango ana i te Hapa a te Ariki, ara e whakarite ana i te kupu a te Ariki e ki nei: "Meinga tenei hei whakamahara ki ahau."
- (4) Tetahi mea whakamiharo ko te ngawaritanga haeretanga o te kai-waipiro a te iwi Maori. Kua kore i kitea te kai kino a te Maori i nga wai-whaka-haurangi a te pakeha, pera me te ahua o nga tau maha ka huri nei. Nui ke atu te he o matou o nga pakeha, e takahi nei i nga ture i ata hanga hei tiaki i te iwi Maori. Na te ngakau apo o etahi tu pakeha i kore ai e whakaarotia nga ture i hanga nei hei painga mo te iwi Maori.
- (5) Tenei ano tetahi tohu whakaatu i te ora o te Hahi Maori, ara ko te nui o te manaaki i nga Mihana hei hora i te Rongopai ki nga wahi kei roto i te pouritanga e noho ana."

I puta hoki he kupu whakahe ma te Pihopa ki nga Minita me nga Mangai-reimana kaore nei i kitea mai ki te Hinota, haunga ano ia nga mema i tuku whakaatu mai mo o ratou raruraru i kore ai e watea. He karanga nui te karanga ki te Hinota, no reira, ki te kore e watea me tuku mai he whakaatu (apology) kia mohiotia ai ehara i te whakaiti i te whakahawea i ngaro atu ai.

No te Wenerei te 17 o Hepetema ka tu te Hui mo nga mema Maori o te Hinota.

I whakamarama te Perehitini kaore ona hiahia kia whakakorea nga hui-tau a te Hahi Maori, engari e titiro ana ia ki te ngakau-kore o etahi takiwa mo aua hui, me te kore kaha ki te whakahaere i etahi take nunui e puta ai he painga ki te Hahi. "Kaua e waiho ko nga take moni anake hei whiriwhiri ma koutou i aua hui, engari titiro hohonu, titiro whanui ki nga huarahi e tipu kaha ai nga mahi o te Hahi i tena wahi i tena wahi."

Me tu he Hinota Maori ki ia Atirikonatanga i te tau e takoto mai nei 1925. Ko te Hinota mo te Atirikonatanga o Haki Pei tena pea e karangatia kia tu ki Moteo.

He roa te wa i korerotia ai te ahua mo te karanga i nga tangata ki nga hui. I runga i te motini a Peneti whakaritea ana, "Ko te hui-takiwa me karanga kia tu ki ia Atirikonatanga i te tau e haere mai nei 1925, a me whakarite kia kotahi te mangai mo ia kainga mo ia kainga i roto o te Pariha hei mema ki aua hui-takiwa.

Na Ihakara Rapana i whakaputa te mihi ki a Atirikona Himikini mo te Hui mo nga kai-karakia i tu ki Hukarere i a Hune kahuri nei, me te tumanako kia tu tonu taua hui i ia tau i ia tau. He tono hoki ki te Perehitini kia whakaritea he hui kai-karakia mo ia Atirikonatanga puta noa tenei Pihopatanga.

I whakaaetia tenei take e te Pihopa. I puta nga mihi mo te kaha o te awhina a nga Pariha Maori i nga Mihana hora i te Rongopai ki tena wahi ki tena wahi o te ao.

I panuitia te rarangi whakaatu i te moni a ia pariha Maori i tuku ai mo te hora i te Rongopai. Koia tenei:—

KOHI MO TE HORA I TE RONGOPAI.

Pihopatanga o Waiapu ki a Maehe 31, 1924.

	£	s.	d.
Waipatu Pariha	44	8	4
Rotorua	23	15	1
Waiapu	18	7	0
Porangahau	11	10	0
Hikurangi	9	0	9
Whakarewarewa	8	4	11
Te Puke	5	4	0
Te Kaha	5	0	0
Wairoa	5	0	0
Moteo	4	2	10

Ruatoki	2	15	0
Whangara	2	0	0
Kawakawa	1	10	0
Taupo	1	0	0
Whakatane	1	0	0
Waipawa		15	0
Hukarere Kura	44	8	0
Te Aute	11	0	0
Owhataitai Kura	2	0	0

(Tera ano etahi moni kua tae mai ki te tari engari no muri mai i te 31 o Maehe i tae mai ai. Hei te ripoata o tenei tau whakaaturia ai era.)

I whakahaeretia te take mo te awhina i a Pihopa Ataria i Inia. Whakaaetia ana kia rite katoa te kohi ma ia Atirikonatanga ara kia £33 6/8 ma ia Atirikonatanga kia eke ai te £100 i ia tau.

I whakaatu a Kenana Pahewa i te mate o te Hahi Maori i te kore Maramataka, me tana tono kia perehitia ano te maramataka. I whakahokia e Peneti kua maranga taua take i te Hui o nga Kai-karakia i a Hunc ka taha nei, kua whakaaetia. Ko te utu £12 mo te 500. a kua whakaae nga Pihopatanga o Akarana o Poneke ki te awhina mai i nga raruraru mo te perehitanga. Hei te timatanga o Tihema tukuna atu ai nga Maramataka ki tena pariha ki tena pariha.

HE KUPU TOHUNGA.

Na R.T.K.

ITUHITUHIA e au i te Nama 35 etahi korero mo nga tangata rongu-nui o te iwi Ingarahi, i ki ai au ko nga tohunga tuhituhi pukapuka nga tangata rongu-nui o te pakeha, na konei ka totoko ake te hiabia kia taia ki te reo Maori etahi o a ratou kupu—ko etahi noa, ko nga mea tonu i rewa ake i roto i te ngakau. Na Edgar Allan Poe te kupu:—

“Fools rush in where angels fear to tread.”

“Ko te wahi e wehi ai nga anahera ki te tu, ka rere te wairangi.”

Kaore te wairangi e ata tiroiro, he rite tonu nga wahi katoa ki a ia: kaore he wahi tapu kaore he wahi noa: kaore he turanga nui kaore he turanga iti—he orite tonu ki te wairangi. I te mea he wairangi kaore e mohio ki te whakaaro, kaore e mohio ki ona he.

He mea pai te ata korero i nga kupu o te Karaipiture mo te wairangi, kia rua noa aku rarangi e whakahua ake: “E whakapuakina mai ana e te wairangi tona ngakau katoa; ta te whakaaro nui ia he pehi mo a muri” (Whatauki 29, 11). E tika ana enei kupu mo etahi tangata e hohoro nei ki te tu ki te whaikorero i nga huhiuinga nunui. “Rite tonu hoki ki te papatanga o nga tataramoa i raro i te kohua te kata o te wairangi.” (Kaikauwhau 7, 6.)

“A little learning is a dangerous thing,
Drink deep or taste not the Pierian spring.”

“Kia tupato ki te matauranga pakupaku,
Kia hohonu te inu ki te kore kaurā e pa atu ki
te puna o te matauranga.”

Na Alexander Pope enei kupu, he tino pepeha na te pakeha te raina tuatahi ara “Kia tupato ki te matauranga pakupaku.” E puta ana he mate, he aitua, i runga i te matauranga pakupaku, pai ke atu me i kore rawa he matauranga. Me raihana rawa te tangata ka ahei ai te whakananu rongoa: he arai i nga tangata kuare, kei hoko rongoa ka paihanatia te tangata. Ko te whakamatautauranga takuta he tino taikaha na konei i kore ai e kohurutia te tangata e nga matauranga pakupaku. Kei raro i tenei kupu i te matauranga pakupaku, nga tangata e whakatu ana i a ratou hei takuta hei kai-whakaako ranei i nga mea o te Atua, i te mea kahore ratou i ata whakaakona. “Kia tupato ki te matauranga pakupaku.”

“’Tis better to have loved and lost,
Than never to have loved at all.”

“Pai atu te aroha ahakoa kihai i tutuki,
I te kore rawa e aroha.”

Ko te take i puta ai i a Tenihana (Tennyson) enei kupu no te matenga o tona hoa o Harama (Hallam)—he hoa tino aroha nona. Na tona aroha ki a Harama i wareware ai ia kia ia ano, i rapu ai i te pai mo tetahi atu. I piki tona pai i tona aroha ahakoa i mate tona hoa. E tika ana ano enei kupu mo te aroha o te tangata ki te wahine ahakoa kahore taua wahine i pirangi ki a ia. Kaore te aroha e moumoutia.

E ahua rite ana ki nga kupu a Tenihana nga kupu a Hakipia (Shakespeare), he kupu e whakahuatia ana e te ao, ara:—

“The course of true love never did run smooth.”

“He huarahi tapokopoko te huarahi o te aroha pono.”

E ki ana te Maori he hunaonga kai-ngakautia te hunaonga i kinongia. Me he mea he pono te aroha o te tangata ki te wahine, o te wahine ranei ki te tane, e kore rawa e matoke ahakoa whakararururitia e nga whanaunga engari ka kaha ke atu.

Tenei ano tetahi kupu matau a Hakipia, ko te tino tohunga tenei o te Ingarihi.

“All that glisters is not gold.”

“Ehara i te koura anake te mea kanapa.”

Kei te marama noa te tikanga o enei kupu. He kanapa ano to te tini, to te paraharaha. He tokomaha nga tangata e kanapa ana ano he koura engari ki te ata tirohia ehara kau he paraharaha. Kia tupato ki te kanapa o te paraharaha.

Hei tapiri mo enei korero ko nga kupu a Purana (Burns), ko te tino tohunga o te Kotimana. Ko te mahi a Purana, he parau whenua, kaore ia i tae ki nga kareti, a, i mate tino rawa-kore ia. Ko tana mehua mo te tangata ko te tangata ano, ehara i nga moni, i nga ingoa, i nga tohu ranei.

“The rank is but the guinea’s stamp,
“The man’s the gowd for a’ that.”

“Ko te ingoa o te tangata e rite ana ki te tuhituhi o te moni,
Ko te tangata ano ia te koura ahakoa he aha te aha.”

Kaore a Purana i ngakau nui ki nga taitara rora, ta, aha ranei, e whakapiria atu ana ki te tangata, ko te tangata tonu ano te tino tohu honore. Ki te kino te tangata kaore e rere ke ahakoa hoatu he taitara mona, ki te pai te tangata kahore e rere ke ahakoa kore taitara. Ko te moni ko te koura ehara i nga tuhituhi. “He tangata te tangata ahakoa he aha te aha,” “A man’s a man for a’ that, and a’ that,” e ki ana ko Purana.

E parau ana a Purana i tana maara katahi ka tapahia e taua parau te kohanga a te kiore. Ka wehi te kiore, ka oma. Ka tu a Purana ka whai-korero ki te kiore, ka puta i a ia tetahi o ana korero tino tohunga. I ki atu ia ki te kiore kia kua e wehi no te mea he rite tonu raua mo te mate katoa engari kei te pouri ia mo te aitua o te kiore i te pakarutanga o tana kohanga. I hanga e te kiore tana kohanga kia ahuru ai ia i te takurua, a, i mate kai a kiore i tona whakaaro nui kia oti tona whare, kaore ia i watea ki te tahae kai mana. Inaianei, aue! mongamonga noa taua kohanga. E taea hoki te aha. He aitua tena e pa ana ki te kiore ki te tangata:—

“The best-laid schemes o’ mice an’ men
Gang aft agley.”

“Ahakoa nga mahi ata whakatakoto a kiore a tangata,
He maha nga wa takoto noa.”

Kua meingatia enei kupu hei whakatauki ma te pakeha. Ka he nga mahi a te tangata ko tenei tana whakatauki.

He hemonga noku a Purana, he tangata tino tau ki te whakatakoto i te korero. Inakoa hoki tetahi o ana kupu tohunga:—

“O wad some Power the giftie gie us,
To see oorsels as ithers se us!”

“Aue, me i whai Mana ki te homai kanohi ki a tatou,
Kia kite ai tatou i a tatou me te kite a era atu.”

I puta ai i a Purana enei kupu matau he kitenga nona i te kutu i runga i te potae o tetahi wahine tino ataahua nga kakahu. I mea pea taua wahine nui atu tona tau kaore ia i mohio kua weriweri katoa ia i te kutu kotahi. Kaore ona kanohi i kite i te kutu engari ko o etahi atu kanohi kei te matakitaki. Waihoki he nui nga tangata kei te mahara kei te tau ratou engari ki ta etahi titiro atu kei te weriweri. Me ki ake e au pohehe ai te tangata haurangi kei te tau ia kaore ia i te mohio nui atu tona anuanu. Ka haurangi te tangata, ka whero nga kanohi, ka pahuka te waha, ka heke te ware, ka turituri, ka korero kino, ka ngengere ka haunga, ka whakahi. Ka mutu pea i a ia ki tana whakaaro iho, ki etahi atu ia nui atu te anuanu.

Hei kupu whakamutunga ko nga kupu tohunga a Tamati Kerei (Thomas Gray). Ko ana korero i tuhituhia e ia ki

tetahi urupa pae-ra-uta, he urupa no nga tangata rawa-kore, he tangi nana, i puta ai i a ia etahi kupu tino matau i te reo Ingarihi. I mea a Kerei me he mea taua hunga rawa-kore i whiwhi ki te moni, i tae ki nga kareti, ko wai ka hua, ko wai ka tohu, e tu etahi o ratou hei pirimia, hei tianara, hei kai waiata, hei tangata rongo-nui. Me i whanau kingi mai etahi o ratou e tu pea hei emepara. Otira i to ratou rawa-kore, mate roto noa iho nga nunui, nga pai, nga wehi i roto i a ratou, mounou noa iho, kahore i kitea, kahore i rangona, e te ao, ara:—

“Full many a gem of purest ray serene
The dark, unfathom'd caves of ocean bear;
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness on the desert air.”

“Ano te nui o nga peara tino ataahua
Kei nga tauwhare pouri o te hohonu;
Ano te nui o nga puawai kei te kowhera noa,
Kei te mounou noa i te kakara ki te koraha.”

He kupu na te pakeha, “Haere ki Ranana kia kitea ai, kia rangona ai, koe.” Ko Ranana te putahi o te ao na reira te tangata matau ki te tae ki Ranana ka rangona. He tini nga tangata nunui, tangata pai, tangata matau, i te mea kei nga wahi ngaro ratou, kei nga wahi pae-ra-uta, kei nga wahi koraha, e noho ana, kahore i te kitea, kahore i te rangona—kei te mounou noa iho.

(*Taria te roanga.*)

NGA HINOTA TUATAHI O TE PIHOPATANGA O WAIAPU.

TENEI etahi korero tawhito he mea hura mai e Atirikona Himikini (Archdeacon Simkin) no nga ripoata tuatahi tonu o tenei Pihopatanga.

Ko te Hinota tuatahi i tu ki Wearenga-a-hika i te 3 o nga ra ki te 5 o nga ra o Tihema i te tau 1861.

Kaore a Haki Pei i roto i te Pihopatanga o Waiapu i tera wa. No te tau 1869 ka nekehia mai te rohe o te Pihopatanga o Waiapu kia uru atu ai te takiwa ki Haki Pei. Ko te reo o nga Hinota tuatahi e wha, ko te reo Maori anake. Ko nga ripoata o aua Hinota kei te reo Maori anake.

Ko te rarangi tenei o nga tangata i tae ki te Hinota tuatahi tonu i te tau 1861.

Minita:—Revd. Wiremu Renata Wiremu o Turanga; Revd. Eruera Blomfield Karaka o Tauranga; Revd. Rota Waitoa o Te Kawakawa; Revd. Raniera Kawhia o Whareponga; Revd. Tamihana Huata o Te Wairoa.

Mangai-reimana.—Hakaraia Mahika, Rewi Tereanuku, Eruera Te Ripi, Mihaera Taumanu, Hunia Hapai, Wiremu Kopa, Maaka Te Ihutu, Mohi Turei, Hoani Ngatai, Rihara Paipa (Te

Horo), Kemara Te Hape, Rapata Wahawaha (Whareponga), Hirini Te Kani (Turanga), Wiremu Pere (Waerenga-a-Hika), Anaru Matete (Turanga), Pitihera Kopu (Te Wairoa), Henare Potae.

Hei motini tenei na te Hinota tonu o tenei Pihopatanga i ata whakatakoto i te tau 1861 a pahitia ana:—

"Ki te whakaaro o tenei Hinota ko te mea tika tenei ma tatou; ka whiwhi nei tatou ki te Rongo-pai, kia puta hoki ta tatou koha ki te kawē atu i taua Rongopai ki nga iwi e noho ana i te pouri."

He hanga aroha te reo o enei kaumatua rongo nui, e tangi-a-wairua mai nei, kia puta he koha ma te iwi Maori ki nga iwi kei roto i te pouri e noho ana.

HINOTA TUARUA.

No te 5 ki te 9 o Hanuere te tau 1863 ka tu te Hinota tuarua ki Waerenga-a-hika ano. Ko nga tangata enei i tae ki taua hui.

Minita.—Atirikona Alfred Nesbit Brown (Paraone) o Tauranga; Atirikona W. L. Wiremu o Turanga; Rev. Seymour Mills Spencer (Te Penaha) o Rotorua; Rev. Rota Waitoa o Te Kawakawa; Rev. Edward Blomfield Clarke o Tauranga; Rev. Raniera Kawhia o Whareponga; Rev. Charles Baker o Waiapu; Rev. Carl Sylvius Volkner o Opotiki; Rev. Tamihana Huata o Te Wairoa; Rev. Ihaia Te Ahu, o Maketu.

Nga Mangai-reimana (Ko te ingoa mo ratou i tera wa he Hinotamana).—Wiremu Patene Whitirangi o Tauranga; Hohepa Paraone Pakuru o Tauranga; Wiremu Hoeta Paetorori o Maketu; Wiremu Watene Tarapuhi o Te Rotoiti; Wiremu Patene Wakamatai, Awa-o-te-Atua; Hira Taiki o Rotorua; Wiremu Tamihana Te Ngarara o Tarawera! Pora Heretaunga o Whakatane; Hamiora Te Hoata o Opotiki; Pora Taia o Opotiki; Hoera Puha o Te Kawakawa; Epeniha Waikaabo o Rangitukia; Rihara Paipa o Te Horo; Hotene Te Horo o Tuparoa; Rapata Wahawaha o Wharepongo; Hori Mokoera, Uawa, Tolaga Bay; Hirini Te Kani, Turanganui; Anaru Matete, Turanga; Wiremu Pere, Waerenga-a-hika; Hamiora Maataora, Maraetaha; Hare Paihia, Nukutaurua (Nuhaka); Karauria Te Iwirori, Te Wairoa; Kerehona Piwaka, Te Waiau; Hone te Wainohu, Mohaka.

Kaore he Hinotamana o enei kainga i tae mai, ara o Te Kaha, Te Kawakawa, o Tokomaru.

HINOTA TUATORU.

No te tau 1864 ka tu te Hinota tuatoru ki Waerenga-a-hika ano ko nga tangata enei i tae ki taua Hinota:—

Minita.—Ven. Archdeacon A. N. Brown, Tauranga; Ven. Archdeacon W. L. Williams, Turanga; Rev. Seymour Mills Spencer, Rotorua; Rev. Rota Waitoa, Kawakawa; Rev. Edward Blomfield Clarke, Waerenga-a-hika; Rev. Raniera Kawhia.

Whareponga; Rev. Charles Baker, Waiapu; Rev. Carl Sylvius Volkner, Opotiki; Rev. Tamihana Huata, Te Wairoa; Rev. Ihaia Te Ahu, Maketu; Rev. Matiaha Pahewa, Tokomaru; Rev. James Hamlin, Te Wairoa.

Hinotamana.—Hori Ngangaro, Te Kawakawa; Epiniha Wai-kaaho, Rangitukia; Hone Pirihī Te Rangi, Te Hore; Hotene Te Horo, Tuparoa; Rapata Wahawaha, Whareponga; Patara Te Wahaaruhe, Tokomaru; Hori Mokoera, Uawa; Apiata Parehuia, Turanganui; Wiremu Pere, Waerenga-a-hika; Renata Atopaki, Turanga; Hamiora Mataora, Maraetaha; Pita Tauhou, Nukutaurua; Pitiera Kopuparapara, Te Wairoa; Karauria Te Iwirori, Te Waiiau; Iehu Kupa, Mohaka.

Kaore he Hinotamana o enei kainga:—Tauranga, Maketu, Awa-a-te-atua, Rotoiti, Rotorua, Tarawera, Opotiki, Tunapahore, Te Kaha.

HINOTA TUAWHA (1865).

Minita.—Ven. Archdeacon A. N. Brown, Tauranga; Ven. Archdeacon W. L. Williams, Tauranga; Rev. Charles Baker, Waiapu; Rev. Edward Blomfield Clarke, Waerenga-a-hika; Rev. Tamihana Huata, Te Wairoa; Rev. Raniera Kawhia, Whareponga; Rev. Watene Moeke, Nukutaurua; Rev. Matiaha Pahewa, Tokomaru; Rev. Seymour Mills Spencer, Rotorua; Rev. Hare Tawhaa, Turanga; Rev. Ihaia Te Ahu, Maketu; Rev. Mohi Turei, Rangitukia; Rev. Carl Sylvius Volkner, Opotiki; Rev. Rota Waitoa, Kawakawa.

Hinotamana.—R. Te Hoenoa, Te Kawakawa; Te Mokena Kohere, Rangitukia; H. P. Te Rangi, Te Horo; H. Te Horo, Tuparoa; P. Kaiwarua, Whareponga; Rev. Tamawhaikai, Tokomaru; H. Keu, Uawa; N. Tamitami, Turanganui; P. Tamaturi, Waerenga-a-hika; A. Matete, Turanga; H. Paihia, Maraetaha; P. Tauhou, Nukutaurua; K. Piwaka, Te Waiiau; H. Te Tau, Mohaka.

Kaore he Hinotamana o enei kainga:—Tauranga, Maketu, Awa-a-te-Atua, Rotoiti, Rotorua, Tarawera, Whakatane, Opotiki, Tunapahore, Te Kaha, Te Wairoa.

TE MIHANA WHAKAORA.

NO te 1 o nga ra o Oketopa, 1923, i timata ai a Te Hikihana ki Akarana i tana Mihana Whakaora. Kaore a te Hikihana i whai ko te tinana anake kia whiwhi ki te ora, engari ko te wairua kia tika i te aroaro o te Atua, katahi ka heke iho ai nga manaakitanga ki te tinana. Kua huri ra te tau inaianei o te timatanga o tenei mahi whakamiharo.

E nga turoro i whiwhi nei ki nga manaakitanga a te Atua, kia mau ra te mahara ki nga kupu i oaititia ai ki te aroaro o te Atua i nga ra o te Mihana. Kua hei wareware ki nga manaakitanga a te Atua.

NO NGA RA KA HURI.

By R. T. K.

NGENGENGA O TE ATUA.

Ko wai oti kua rongō ruwha ai ano te Atua? Kua korerotia e au i te Nama 34 te taenga tuatahi o te whakapono ki roto o Waiapu i whakatahuritia ai a Ngatiporou. Ko Rangitukia te kainga i noho ai nga Mihinare, i whakaakona ai te iwi nui me nga kai-karakia. Ka mohio nga kai-karakia ki nga tikanga o te Rongō Pai me nga Karaipiture ma ratou e whakaako te iwi: ehara ano ia i te mohio rawa penei me nga mohiotanga o enei ra. Ko te tikanga o te whakaako penei me te Kura Ratapu ara karaihe ai. I patai te kai-whakaako ki tana karaihe mo te hanganga a te Atua i te ao, "E hia nga ra i hanga ai e te Atua te ao?"

I whakahokia e te karaihe, "E ono."

"I aha te Atua i te tuawhita o nga ra?" ka patai ano te kai-whakaako.

"I okioki," ka whakahoki ano te karaihe.

"He aha te take i okioki ai te Atua i te tuawhita o nga ra?" Whakahoki tonu hoki te karaihe, "He otinga no ana mahi." Kaore te kai-whakaako i whakaae, na reira ia ka patai ano, "He aha ano?" Hei konei nga tangata ka miharo, ka nohopuku. "He aha i okioki te Atua i te tuawhita o nga ra?" me te tohe tonu te kai-whakaako, me te tuhi ano tona ringa ki tena ki tena. "He aha? He aha? He aha?" Otira kore rawa he tangata i hamumu. Ka whakaaro te kai-whakaako he uaua rawa tana patai, e kore e taea te whakautu, katahi ia ka ata whaaki haere i te whakautu.

"He aha i okioki ai te Atua i te tuawhita o nga ra? He nge . . . He nge . . . He nge . . . me te tuhi haere ano tona ringa. "He aha?" "He nge . . ." Hei konei ka karanga ake tetahi kuia, "He ngenge." Ka hari te kai-whakaako, ka mau hoki tana patai, katahi ka ki, "Ina noa."

TE MARENA TUATAHI KI NUI TIRENI.

KO te marena tuatahi ki Nui Tireni ko te marena o Piripi Tapihana (Philip Tapsell) ki Paihia i a Hune i te tau 1823. I marena tenei pakeha ki tetahi wahine Maori kua uru mai ki te whakapono a kua oti hoki te iriiri.

No muri mai ka heke mai a Te Tapihana ki Maketu, a kei te ora tonu ana mokopuna tuarua, tuatoru e noho mai nei ano i Maketu. Ko te marena tuatahi o te iwi pakeha no Oketopa, 1831. Ko nga pakeha tuatahi i marenatia ko William Puckey me Matilda Davis. I roa ai to raua marena, na te kore "mowhiti" (ring) i Nui Tireni. I whanga kia hoki mai ra no te kaipuke a te Hahi i Poihakena ki te mau mai i te ringi marena. Ko Henare Wiremu te minita nana i whakahaere te karakia marena. Ko te wahine marena he mea hiki haere i runga i te tuuru. E 40 nga pakeha i taua marena.

EKIPIHANA MIHANA.

K EI te 13 o nga ra o Oketopa nei ka tu te Ekepihana ki Pamutana. Ka kotahi ano te whakahaere penei te ahua ka tu ki Nui Tireni nei, ara ko te mea i tu ki Poneke i te tau ka huri nei.

Ko te kaupapa o tenei mahi he tikanga whakaoho na te Hahi i ana tangata kia huri nui nga whakaaro ki te whakahau a te Karaiti e ki ra: "Haere kauwhautia te Rongopai ki nga wahi katoa o te ao."

Ka tu tenei ekepihana ki te takiwa ki te Ho (Showgrounds) i Pamutana. Kei roto i te ruma nui o te Ho nga toa a ia iwi a ia iwi. Kei reira a Meranihia me nga taonga a era iwi, kei reira a Haina me te minita Hainamana, pera ano a Inia, a Tiapani, a Awherika, te Whenua Tapu, me era atu wahi o te ao. Ka tu mai te kai-whakahaere o tena wahi o tena wahi ki te whakamarama i nga taonga me nga mahi o ia iwi. Kei te haere nga tamariki o Moteo me etahi o nga kaumatua, me Peneti, ki te hapai i te taha ki te iwi Maori. Kei te ropu o Moteo nga mahi ngahau, waiata, poi, me nga mahi Maori. Ko nga Maori e tata atu ana ki Pamutana me tae koutou kia kite i tenei mahi heu, mahi whakamiharo.

POOTI WAIPIRO.

I KARANGATIA a Peneti minita kia whai-korero ki tetahi ropu i Nepia i te 29 o nga ra o Hepetema. Ko tana kaupapa korero ko te kore mana pooti o te iwi Maori mo te waipiro. Tenei te motini i paahitia e te hui, a kua tukuna ki te Pirimia, ki te Minita mo nga Maori, me nga mema Maori o te Paremata.

"Ko te whakaaro o tenei hui he mea tika kia tukuna te mana pooti waipiro ki te iwi Maori, kia pera ano me te ahua o te pooti a te Maori mo o ratou mema (ara pooti marama tonu) te pooti mo te waipiro."

Ko te uaua o te tuku mai i te mana pooti waipiro ki te Maori kei te kore rooru (roll) o te Maori. Ko tenei motini e mea ana hei aha te rooru. Me waiho tonu i ta te Maori tikanga e pooti nei mo o ratou mema.

Mehemea ki te whakaaetia tenei motini e te Pirimia, katahi tatou te iwi Maori ka whai mana ki te pooti mo te waipiro i te tau e takoto mai nei 1925.

NGA MIHANA.

K EI te whakariterite a Kenana Ata Wiremu i nga ra mo ana Mihana ki te takiwa ki Taupo, ki Maketu me Te Puke, ki Whakatane. Ko te marama i maharatia ai hei taenga atu mona ko nga ra whakamutunga o Noema me Tihema. Kua tae atu nga reta ki nga kai-whakahaere o era rohe, patai atu mehemea he wa watea tenei mo nga tangata whenua o era marae. Kei te whanga atu a Ata Wiremu ki te whakatuturu-tanga a nga iwi-kainga i nga ra mo ana Mihana.

I te hui a nga Minita Maori me nga Reimana i te wa o te Hinota i tu nei ki Nepia, i whakaatu te Pihopa ki tona whakamihi ki nga hua wairua o nga Mihana a Ata Wiremu i whaka-haere ai. Kua whakaritea e te Pihopa a Ata hei Kai-whaka-haere Mihana mo te Pihopatanga o Waiapu. Kaore ona pariha hei here i a ia. Noreira mehemea tera tetahi pariha e hiahia ana kia tu he Mihana ki ona rohe, me tuku mai he whakaatu ki a Kenana Wiremu, Pukehou P.O., Hawke's Bay.

Kia mahara ano nga pariha ki te tuku inoi i tena wa i tena wa, mo nga Mihana e whakahaeretia ana i roto i o tatou rohe Maori.

OMAHU.

KO te whai-korero tenei a Ihaia Hutana i te ra i manaa-kitia ai a Ta Timi Kara e Ngati-Kahungunu.

“E tika ana kia mihi ake tatau ki te ra nei, me ona hua. E Timi kaore aku mihi mou, naku hoki koe i whangai ki te kai maro. E ngari me mihi ake, ki te ra i mamae ai to koka, i puta ake ai he hari nui kia ia, i roto i te mamae. Ina ko koe te tangata o te motu.

“E tika ana te kawenga mai i to ra ki konei koinei a Taia-mai. Kua ngaro nga kaumatua. Ko au ko Mohi tenei. Koi nei te marae i whaka ngaua ai o niho ki te paepae o te hamuti, i te wa e toitu ana te tangata. Te inoi tika a te tangata hara, ki te Atua poto noa, te whakautu ko aianei koe noho ai ki a au ki Pararaiha. Ko te inoi tika a te tangata ki te tangata, kanui te taumaha, no tenei ra kua puta ake he tika i te wai. Kia nui nga mihi kia koutou ko a taua tamariki, na ana i mea kia tukua te kupenga ki te wahi hohonu. E pakanga mai nei a te Arawa, i nga ika nunui o tana kupenga. Kia koe hoki. Nau i turaki nga uru rua o te motu ka watea nga huarahi. Ko Tautoro te mutunga. Ka ora te tangata.”

TEWHEA PANGO.

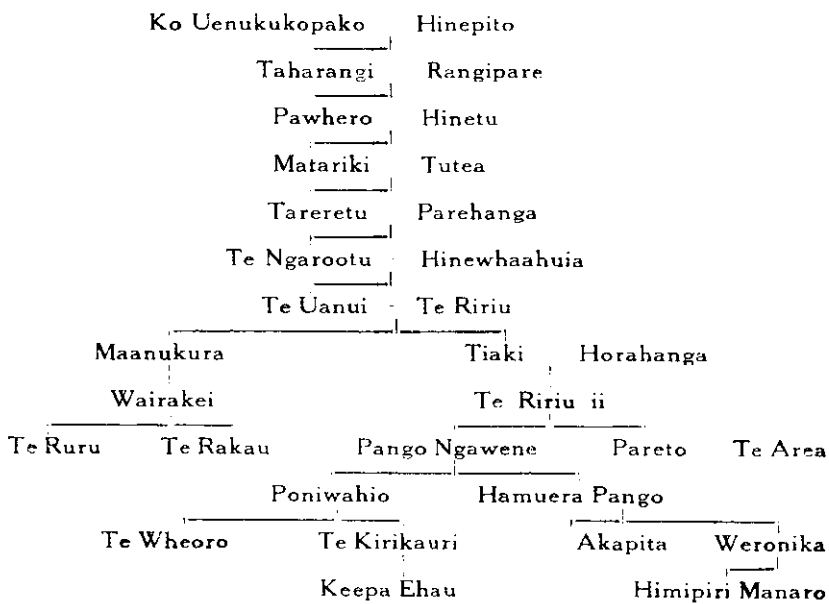
Na Akapita Hamuera Pango.

KAORE aku korero tewhea Pango. Ko te Pango Ngawene naana i whai-kupu ki a Te Wiremu i Tauranga i te tau 1828 kia haria mai te whakapono ki a Te Arawa. Mau e whakaputa aku korero whakamarama mo tooku koroheke mo Pango Ngawene te Kaingamata Mangahoutoa te Ore, te Ihi te Tapu, te Tohunga. Kaore e noho noa tenei ingoa te Ihi ki te tangata noa iho, engari ka noho ki te tohunga anake. te Ihi te Tapu, te Tohunga.

Ki nga marae maha o Aotearoa me to Waipounamu itemea na te taha kia Ngahuruhuru i tuatahi, koia ka ata whakamaramatia.

Ka kohurutia a te Paeoterangi o Ngapuhi e Tuhourangi ki Motutawa i te tau 1822, ka haere mai a Ngapuhi. Ka horo a Mokoia i a Ngapuhi i te tau 1823 mo te Paeoterangi. Ka hinga a te Arawa i a Ngapuhi. Ka riro a te Arawa me Pare-

wahaika, wahine a Pango Ngawene i a Ngapuhi. E rua e toru marama ka rangona atu e Ngati Whakaue kai Tauranga a Hongi me Ngapuhi, ara kei Otumoetai Kai a Turuhia, kai a Rangipokia kai a Tupaea e manaakitia na. Ka haere a Ngati Whakaue ki Tauranga ki te hohou i te rongo kia Hongi Hika me Ngapuhi. Te taenga atu ka houhia te rongo. Ko te rangatira o Ngati Whakaue naana tena maungarongo ko te Ruru. Ko te ingoa o tena maungarongo "Ko te rongo take-take a te Ruru." Ko etahi o nga hapu o Ngapuhi i haere tonu me te Arawa me Parewahaika. Kaore i rokohanga e Ngati Whakaue. I te hokinga o Hongi Hika me Ngapuhi ka haere a Pango Ngawene ki te tiki i tona wahine i a Parewahaika. Me whakapapa ahau:—

He taina he tuakana a te Ruru, a te Rakau, a Pango. Ka u a Pango Ngawene ki Kororareka. Ka rongo a Pango Ngawene ko te hapu o Parewahaika ko te Uritaniwha. Ko te Ahuahu te ingoa o te whenua me te pa. Ko etahi o te Arawa kei Waihou, etahi kei a te Popoto, kei a Patuone, kei te Kawakawa etahi kei a Ngatihine, kai a Pomare kei Ohaeawai etahi, kei Paihia etahi o te Arawa. Ka rangona e te Arawa kua tae atu a Pango Ngawene ki Kororareka, ka hui a te Arawa ki Ahuahu ki a te Uritaniwha notemea ko Parewahaika kai te Ahuahu kei a Momai raua ko te Kopiri e manaakitia ana i to raua taia Ngati Raukawa. Ko Rangingangana kei a Pomare e moe ana, he Raukawa hoki ratau tokotoru. Ka haere a Pango ki te Ahuahu ka tae ka tangihia e te Arawa me Pango ka tangi ki a te Arawa. Ka mutu nga tangi ka tu mai a te Arawa ki te mihi ki a Pango i haere atu i te kainga i te iwi. Ka mutu

nga mihi a te Arawa ki a Pango. Ko te wa tonu tenei i mohio ai a Ngapuhi ki a Pango he tohunga. No tona tuunga atu te kupu tuatahi a Pango Ngawene: "Tu te winiwini, tu te wanawana, tu te whakaokorau: Pera hoki ra, tangaroa ihutu i tawhakiia i tu, mautini, maurupe, mauwhano, mauwhakaturia te whakaturia, te rangi e tu nei."

Tera noa atu te roanga o te tau nei, engari ko te whakamutunga: "Tuturu o whiti, Tu mai te toki, haumi e! ui e! taiki e! E toru nga tau a Pango i tau ai i te marae o te Uritaniwha i te Ahuahu. Ka korerorero a Ngapuhi he tohunga a Pango. Ae ra hoki, he tohunga a Pango Ngawene. Ko tona atua ko Rongotua. Taihoa ahau e hoki atu ki te whakamarama i te tohungatanga o toku koroheke o Pango Ngawene mo nga mea katoa, mo te kawai o te tangata. Ka manaakitia a Pango e Ngapuhi, ara e nga hapu kua korerotia i runga ake nei. E toru tau a Pango ki Ngapuhi e manaakitia ana, a e haere ana hoki i roto i nga ope a Ngapuhi ki Hauraki. Kaore hoki a Pango e kaha ki te takahi i nga manaaki a Ngapuhi i a ia me te Arawa. Ko te hiahia o Pango, ki te hoki mai ia, me hoki katoa mai a te Arawa. I te roa o Pango e noho ana ki Ngapuhi, ki Waihou, ki te Ahuahu, ki te Kawakawa, ki Ohaeawai, ki Kororareka, me era atu hapu o te tua-whenua, me te mohio ano ki nga rangatira, kia Patuone, kia Pomare, kia Te Kopiri, kia Te Matenga, kia Te Haroa, kia Mangonui, me era atu rangatira o Ngapuhi. Me tona mohio ki a Te Makawe, he atua no Ngapuhi. Taihoa ahau e whakamarama mo Te Makawe he atua no Ngapuhi, kia mohiotia ai, ko Pango Ngawene i tae ki Ngapuhi. E mohio ana a Ngapuhi ki a Te Makawe.

I te tau 1826-1827 ka whakatika a Hongi me tana ope ka patua a Ngatipo i Whangaroa. Ko tenei hapu no Ngapuhi ano. Ka oma nga morehu ki Hokianga. Ka nohoia te pa ko Hunuhunu te ingoa, ka whaia e Hongi nga morehu o Ngatipo. Ka awhitia te pa. I tupono a Pango Ngawene me Te Arawa ki te pa nei. Ka tu a Hongi i te mata, na Maratea i pupuhi. Engari kaore i mate rawa. Ko te hokinga tenei o Ngapuhi, ara o Hongi me taana ope, ka hoki atu ki Whangaroa. Muri mai ki Kerikeri.

Ina te waiata oriori o te tunga o Hongi:—

“Kaore e hine, he whetu o runga,
Ko Maratea ano, naana a Hongi Hika
I turaki ki raro ra. Ka manawa reka ra
Te roa o te whenua, ka noho taua.
I runga i te raorao,
I te oneone i ariki ai te tangata
E hine e!”

Tera noatu te roanga, me te timatanga. Engari kia mohio ai na Maratea te pu i tu ai a Hongi. Kotahi tau e toru marama, katahi ano ka mate a Hongi.

(Taria te roanga.)

HE WHAKAATU.

TENEI kua tae mai etahi panui hui, me nga panui matenga tupapaku. Ma te moni rawa kia tuturu ki tona aroaro, katahi te pakeha ka perehi i ta tatou pepa. Kaore te pakeha e mahi noaiho. Noreira ka tuku mai koutou i a koutou panui, tukuna mai ano hoki te pauna hei kaupapa mo te panui, kia uru ai a koutou panui ki *Te Toa Takitini*.

MATAATUA.

Matata, Bay of Plenty,

Hepetema 22, 1924.

Ki te Etita.

ETAMA kia ora koe i roto i te ra o te Ariki. Panui tia atu aku kupu hai whakamarama i te ngakau pouri o Ngapuhi mo aku kupu i roto i *Te Toa Takitini*. Ngapuhi kua koutou e pouri kia au mo aku kupu mo to ingoa katahi, mo taku hahu i nga pakanga ka rua. Ngapuhi e hara i a au te tuatahi, nau ano na Ngapuhi, he whakautu kau taku. Tirohia i te pepa o te 1 o Tihema, 1923, wharangi 15, nama 28, kai kona nga korero a Turei Heke, e, whakahau ana ki te Etita ki a panui tia ana waahi kupu hai whakarongo ma te Tai-rawhiti. E te Etita kua tere taku waka mau e rapu atu kai te Tai-rawhiti ranei kai te Tai-hauauru ranei. Te ingoa o te waka nei ko Mataatua. Ngapuhi tenei whakatangia reo kia au he whakatoa katahi, he tawai ka rua, he taunu ka toru. Ngapuhi he kupu i tohitu mai kia au ki te Tai-rawhiti, kia kua ranei e whaka-utu ria? Ehe, me whaka utu ka tika. Tirohia i te pepa o te 1st of Hanuere, 1924, wharangi 8, nama 29, kai kona a matau whaka-utu ko Tiaki Rewiri, me W. E. Gudgeon. Te utunga mai he tangata ke nana i utu mai ko Erika Akuhata, me te kaha o tana whakamarama i ana take. Kai te pepa o te 1st o Maehe, 1924, wharangi 4, nama 31. Whaka-utua ana e au. Tirohia i te pepa o te 1st o Hune, 1924, wharangi 55, nama 34. Te utunga mai nei he rarangi ingoa hapu, nou no Ngapuhi i te pepa o te 1st of Hepetema, 1924, wharangi 100, nama 37. Heoi tena mo ta koutou arai i aku kupu whaka-utu mo nga korero a Erika, kaore rawa e marama ki au. Irara! Nga kupu pepeha a oku Tupuna. "He tao rakau, ma te rakau ano e karo, he tao kii ma te kupu ano e karo, ka kii ai kua ea."

No reira e Ngapuhi, kaore ahau e whakaae kia unuhia aku kupu kua kitea iho na e koutou i roto i nga pepa. Kaati me waiho e au mo te wa e puta mai ai ta koutou wananga mo reira ahau mohio ai ki taku whakaae, ki taku kore ranei e whakaae, engari kia tika ta koutou mahi, kai whai whakahe hoki maku a muri atu. Heoi ano.

—*Tutengaehe H. Te Paretiti.*

HE WHAKATIKATIKA.

I ROTO i nga korero mo te taenga o te Kawana ki te Hui i Omahu, i mahue nga ingoa tuturu o nga hapu o tera marae, ara a Ngati Upokoiri, a Ngati Hinemanu.

HE O MO TE TAMAITI NEI.

	£	s.	d.		£	s.	d.
Te Wheoro Poni,				Rev. Kenana Pahe-			
Ohinemutu	6	6		wa, Te Kaha . . .	1	0	0
Mrs. Fairlie, Toko-				Hekera Ponga, Wai-			
maru Bay	6	6		roa		6	6
Ahipene Mika, Tu-				Hori Tupaea		7	6
paroa	10	0		Puti August		13	0
Raniera Haereroa,				Pene Heihi (per P.			
Waitakaro	13	0		Ngata)	1	0	0
				Per A. T. Ngata . .	1	0	0

MARAMATAKA.

OKETOPA.

- 5.—Ratapu 16 i Muri i te Tokotoru. C
 2 Whp. 36. Epeha 2.
 Neh. 1 ki 2, 9. Ruka 7, 24.
- 12.—Ratapu 17 i Muri i te Tokotoru. C
 Herem. 5. Korohe 1, 21 ki 2, 8.
 Herem. 22. Ruka 10: 17.
- 18 (Hatarei)—Ra o Ruka R
 19.—Ratapu 18 o te Tokotoru G
 Heremia 36. 1 Teha. 4.
 Ehk. 2. Ruka 14, 1-25.
- 26.—Ratapu 19 o te Tokotoru. G
 Ehk. 14. 1 Tim. 3.
 Ehk. 18. Ruka 18, 31 ki 19-11.
- 28 (Turei).—Ra o Haimona raua ko Hura.
 NOEMA.
- 1 (Hatarei).—Te Hunga Tapu Katoa. W
 2.—Ratapu 20 o te Tokotoru. G
 Ehk. 34. 2 Tim. 3.
 „ 37. Ruka 22, 1-31.
- 9.—Ratapu 21 o te Tokotoru. G
 Ran 3. Hip 2, and 3: 1-7.
 Rau 4. Hoani 1: 1-29.
- 16.—Ratapu 22 o te Tokotoru. G
 Rau 6. Hip. 10: 1-19.
 Ran 7. 9. Hoani 5: 1-24.
- 23.—Ratapu i mua o te Haerengamai. G
 Ko te Inoi, Tuhihi, Rongopai mo
 te 25 o nga Ratapu.
 Kai-kauwhau 11 and 12. Hemi 2.
 Haka 2: 1 ki 10. Hoani 8: 1-31.
- 30.—Ratapu 1 o te Haerengamai. V
 Ra o Anaru Apotoro.
 Me panui te Inoi o tenei Ratapu i
 nga ra katoa o te Haerengamai.
 Hei tetahi ra, o tenei wiki te kara-
 kia inoi mo te Hora i te Rongo-
 ai.
 Ihaia 1. Hoani 1: 35-43.
 Ihaia 2. Hoani 12: 20-42.

HE TAPIRI

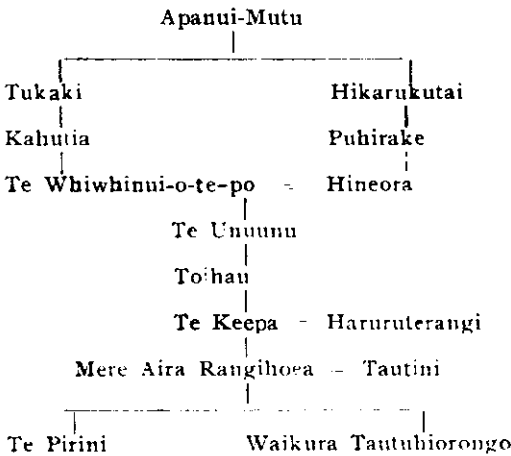
KI "TE TOA TAKITINI."

4.—HE WAIATA WAWATA (Ngati-Porou).

Na Irahapeti te Rangiapakura.

Ko Irihapeti te Rangiapakura he wahine rangatira no Te Itanga-a-mate, ko Whareponga te kainga. E kiia ana hoki he wahine ataahua. Kei runga tona ingoa i tetahi waiata e haere ana. He wahine rongonui ia, no mua tata atu i te whawhai Hauhau nei. engari no muri iho i te wa o taua whawhai i mate ai. He wahine titotito waiata, titotito haka.

E kiia ana i titoa atu e ia tenei waiata i Akuaku, mo nga rongo mai o Te Keepa, tama a Toihau, he tangata ataahua no Te Whanau-a-Apanui, no Ngatiawa. Ina te whakapapa hei whakamarama:—

Tera atu etahi o nga ara o Te Keepa Toihau. kei nga pukapuka whakapapa e mau ana

I.

Ra runga atu ana o te Whakaauranga.¹

To ara, e Paoa!²

Marama te titiro ki Whakaari³ ra ia,

He ahi na te tipua:

Kei roto te Ngarara,⁴ he awhai na Hinehore,⁵

Kei tu mai ki te hae.

Hei a koe tonu tau tahu whenua,

Hei awhai kau au, i e!

2.

Kauaka Toihau⁶ hei pare a waha
 Ma Te Keepa⁷ 'hau.
 Kaati ano ra ka rere te waitohu
 Te oi ki Karewa!⁸
 He hanga na te ngutu⁹ e kai marire ana,
 E mau ana i te tinana, i e!

HE WHAKAMARAMA:

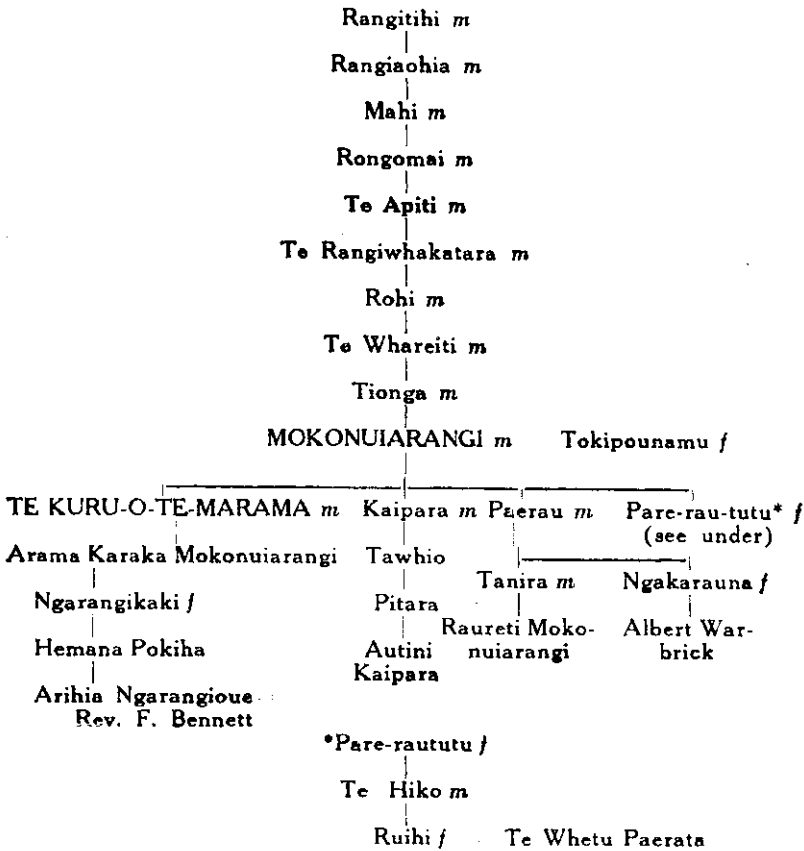
- ¹Te Whakaauranga.—He hiwi kei Puketauhinu, e huri pera ana ki Motu. He ara tenei no mua, e huri pera ana ki Motu, e huri penei ana mai ki te taha ki a Ngati-Porou nei. E kiia ana i ahu mai a Paoa ratou ko tana ope ma reira i te paenga ai o Horouta ki Ohiwa.
- ²Paoa.—E kiia ana ko ia te tangata o Horouta. I haerea e ratou ko tona ope te takutai o te tai-rawhiti e mau nei nga ingoa, ko te Whai-a-Pawa, ko Tawhiti a Pawa, ko te Mimi o Pawa. Tera atu etahi.
- ³Whakaari.—Ko te motu e kiia nei e te pakeha ko White Island, he puia kei runga, ko te ahi a te tipua e waiatatia nei. E haere tonu ana te ingoa o tenei motu i roto i nga waiata maha a nga iwi o raro, he whakamaunga kanohi hoki.
- ⁴Te Ngarara.—He rangatira no Whakatane.
- ⁵Hinehore.—Kei te ngaro tenei, ma etahi e whakaatu mai.
- ⁶Toihau.—Ko te papa o Te Keepa, kua whakapapatia ra.
- ⁷Te Keepa.—E kiia ana he tangata ataahua, he moko. Na reira hoki i rere ai te wawata a te wahine nana i tito, ka mea noa "Kauaka Toihau hei pare a waha" ma Te Keepa ia, kaore nei ia i kite i tera tangata.
- ⁸Te Oi ki Karewa.—He wahi kirikiri e momi ana. Kei Turanga tetahi one e kiia ana ko te Oi ki Karewa, kei Papawhariki, kei roto mai o Tuamotu. E kiia ana na Ruawharo tera i whakatakoto hei patu tangata. Ko te ara haere tera o nga ope. Kei a Tamakaipi ka mate taua oi, he mea karakia. He ingoa ano hoki a Karewa no tetahi motu kei raro atu o Whakaari.
- ⁹Ko tetahi rerenga o enei kupu kei te whakatauki ra "I hohoro i te ngutu, e mau ana i te tinana."

5.—HE TANGI MO TE KURU-O-TE-MARAMA (Te Arawa).

NA TIAKI TOMIKA.¹

KO tenei waiata i taia e Kawana Hori Kerei ki tana puka-puka, e kiia nei ko "Nga Moteatea me nga Hakirara." Kanui nga waiata kei roto i taua pukapuka, engari he maha nga tahapa e kitea ana, a kei te hiahiatia kia whakatikatikaina, ina taea e tenei whakatipuranga. E kiia ana i reira na Mokonuiarangi² te tangi nei mo tona tamaiti mo Te Kuru-o-te-Marama,³ engari ki te whakamarama a Raureti Mokonuiarangi, a Te Morehu Kirikau, a Wiremu Ereatara, a Kepa Ehau, i to ratou taenga mai ki Poneke i te marama o Akuhata nei, chara i a Moko taua waiata, engari na Tiaki Tomika.

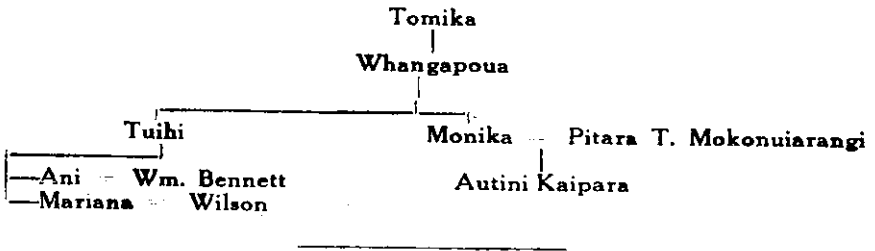
Kei te rongo te ao katoa i te parekura o Te Arawa i Mokoia, i mate ai i a Nga-Puhi, i a Hongi Hika. Ka patua ki reira a Te Kuru-o-te-marama, te tama a Mokonuiarangi, tetahi o nga upoko ariki o Te Arawa. Ko te tatai mai tenei i a Rangitihī, ko te ure tane:—

Tera atu etahi o nga uri a Mokonuiarangi. Ko te rongo o te ope a Nga-Puhi kua tae noa mai ki a Te Arawa: kua timata ke te whakahuihui ki Mokoia, i runga i te kupu a etahi tohunga, e kore a Mokoia e eketia, i te kore waka. Ko Ngahihi tetahi o nga tohunga nana te kupu, e kore a Nga-Puhi e tae mai i mua i te makeretanga o te hua o te tawa, ko te "tohu tupu tawa" tena o te waiata nei. Otira ko te wa ano tera o Hongi Hika i tae mai ai, a ko tona huarahi i ma Waihi mai: i toia mai ona waka ma reira ki Rotoehu, ka whiti mai ma Tapuae-haruru ki te Rotoiti.

Ko Mokonuiarangi i Tarawera e noho ana me te wahine me Tokipounamu, he wahine rangatira no Ngati-Whakaue. Ka tae mai te tungane o te wahine. a Te Aramoana, ka tono kia hara-mai ki Mokoia, kia ora ai.

Ko nga uri a Tomika, nana nei te waiata nei i tito, koia enei:—

I.

Takoto mai ra i te anuanu, i te mataotao!
 'A tuhi to toto, ka rapa i te rangi,
 He uira, he kanapu, te tohu o te ariki.
 Ra pea koe kei mua te waitapu,⁴
 Kei te toka tu ki waho,
 Te kawa i Aitu, te kawa i a Maru,
 I to atua ra.
 Na koutou ra kei whakahi ki te uru, ki
 Nga iwi nunui, kia peratia Hauraki⁵
 Me Ihumotomotokia,⁶ me Maikukutea,⁷
 Na te ngaru i ta ki te one pae ai.
 Na tona rite he hinganga ika kei te akau,
 He paenga⁸ whakairo ki roto o Kaiweka;⁹
 I a te nui 'Ati-Ue,¹⁰
 I a Te Aramoana,¹¹ nana i ue mai,
 I maunu atu ai Te Puhi-o-Te-Arawa¹²
 I nga tapiri o Rehua,¹³ na i.

II.

Haere ra, e Pa ma, i runga i nga tohu¹⁴
 Tupu tawa a o koutou koroua,¹⁵
 Au te poporo¹⁶ i runga i a Hongi,¹⁷
 E haere wairua ana mai, e.
 I aua i a ra, kia eke i o kahu¹⁸ motea i.

HE WHAKAMARAMA:

- ¹Tiaki Tomika, ²Mokonuiarangi, ³ Te Kuru-o-te-marama.—Kua whakamaramatia enei i runga nei.
⁴Te waitapu.—Ko te waitapu a nga tohunga kimi, titiro i te mate, mehemea i mate tarawhare.
⁵Hauraki.—Ko Hauraki te hoa haere mai o Nga-Puhi. Ko Tauranga tetahi: ko Ngati-Pukenga te hapu o reira, nana i tohutohu te huarahi, i toia mai ai nga waka o Hongi.
⁶Ihumotomotokia.—Ko te pakanga a Ngatoroirangi raua ko tona taokete, ko Manaia i Hawaiki mo te kanga a Manaia ki a Ngatoro, i mate ai te Tini-o-Manahua.

- ⁷Maikukutea.—Ko te matenga o te ope a Manaia me o ratau waka ki Matarehua, i waho ake o Motiti. Na Ngatoroirangi i karakia, ka puta te tupuhi, ka kino te moana, ka tahuri, a toremi atu nga waka o te taua. I muri o te tupuhi, ka kitea i te one e pae ana.
- ⁸He paenga whakairo.—Ko nga rangatira me nga toa he mea ta ki te moko: na, ka whakarite to ratau matenga i Mokoia ki te paenga ika. Ki etahi reo he paenga tohoro.
- ⁹Kaiweka.—Kei Mokoia, e tata ana ki te wahi e kiia nei ko te wai kaukau o Hinemoa. Ko te wahi tera i patua ai a Te Kuru-o-te marama e Nga-Puhi, he mea whakamamae. Kei reira ano te kowhatu i haehaetia ai ia.
- ¹⁰Te Puhi-o-te-Arawa.—Ko Te Kuru-o-te-marama.
- ¹¹Te nui 'Ati-Ue.—Ko Ngati-Whakaue, no reira hoki a Te Aramoana, nana nei i tonono mai a Mokonuiarangi raua ko tana wahine ko Tokipounamu ki Mokoia, kia ora ai.
- ¹²Te Aramoana.—He tungaane no Tokipounamu.
- ¹³Rehua.—He whetu.
- ¹⁴Tohu tupu tawa.—Mo te kupu a Ngahihi me era atu tohunga, e kore a Nga-Puhi e tae mai, hei muri ra ano i te makerertanga o te hua o te tawa.
- ¹⁵Koroua.—Ko Ngahihi ma.
- ¹⁶Poporo.—He rakau. Ko te ahua i whakartea ki te rakau i tipu ki Hawaiki, i kiia ra, "Ka kite i te poporo whakamarumaruru o Uenuku, ka kainga e raua." Ko te take tena o te riri a Uenuku.
- ¹⁷Hongi.—Ko Hongi Hika o Nga-Puhi, te rangatira o te ope.
- ¹⁸Kahu motea.—He kahu taratara, me te moteatea mo te matenga.

6.—HE TANGI NA RANGIWHAKAHAEREA, O TUHOU-RANGI (Te Arawa).

Ko tenei waiata e waiatatia ana e nga iwi katoa, engari ko te kaupapa mai na Te Arawa. Ko te hapu i takea ai tenei waiata ko Ngati-Hinehua, e noho ana i taua wa i Te Koutu, i te takiwa o Okataina. Kua kore rawa he tangata i Okataina i naianei, engari ko nga marae, ko nga pa o Ngati-Tarawhai kei reira e whakahuahuatia ana, a tenei te haere nei i roto i nga waiata.

He aha ra kei toku ihu, e waitohu² noa nei,
 'Te mutu noa i te rangi tahi?
 He wawara taua pea tenei ka tata mai.
 Harahara aitu, harahara a tai.
 He aroha tonu ake noku ki te mate,
 E whakaingoino mai ra i te tuaropari ki Arataha.³
 Pupuke mahara i roto i to hinengaro
 Ki o kame ka⁴ waiho noa iho i te ao:
 To whenua⁵ kura ka mahue,
 Ka paea te koko ki Otangimoana:⁶
 To putea te ata taka i runga i to ringaringa,
 Me he ua turuki nei te whekoi i we⁷ moana.

Ko koe anake i tipao haere i runga i nga maunga,
 E to ana i tona waka i a te kumukumu:⁸
 Ka puta kei waho kei nga whakaihū ki Maungaroa,⁹
 He ripa kawau kei runga kei te taumata.
 Titiro ki Ruawahia,¹⁰ ki Tarawera:¹¹
 Notemea i whakakopaia mai e Taraiti,¹²
 Ka mau te hu, ka hoki te waiora ki te ao.
 Ko te heke ra o Maruiwi,¹³ i toremi ai ki te reinga.
 Nau ano i maka mai to kupu ki te muri, ki te tonga.
 He ware koia tou i te paenga¹⁴ tohora
 I te whakawhititanga i Tumutara.¹⁵
 He roa te tau i te tohenga, ka horo te pa,
 Ka riro mai a Te Rama.¹⁶
 Ehara pea i te potiki¹⁷ tauroto waenga a Papa-
 wharanui,¹⁸
 Nana i horo te whetu, te marama.
 Horahia mai ano, e Te Niho,¹⁹ kia takoto i te aio.
 Moai rokiroki, e.

HE WHAKAMARAMA:

¹Te Rangiwahakahaerea.—He wahine no Ngati-Uruhina.

²E waitohu noa nei.—Ko etahi rerenga o enei kupu e rangona ake ana e penei ana:—

He aha ra kei toku ihu

E pa tamaki nei te ahiahi.

Engari ki te iwi nana te waiata ko tenei i runga nei.

³Arataha.—He ana tupapaku no Ngati-Tarawhai kei Okataina.

⁴O kame ka.—Ko nga taonga ka mahue iho i te hekenga.

⁵Whenua kura.—Ko te whenua tuturu i arohatia ai.

⁶Otangimoana.—He kokonga kei te moana o Okataina.

⁷I we moana.—Ara, i runga moana.

⁸Te kumukumu.—He toutere, he wehi na reira i heke ai.

⁹Maungaroa.—He puke kei te taha tuaraki o Tarawera.

¹⁰Ruawahia, ¹¹Tarawera.—Ko te maunga i hu nei i te tau 1886. He ingoa ano hoki a Tarawera no te moana. I reira nga marae o Ngati-Rangitihī, o Tuhourangi.

¹²Taraiti.—He ingoa no Mokonuiarangi, e korerotia ra i nga whakamarama o te waiata nama 5.

¹³Maruiwi.—Ko te heke o Maruiwi e korerotia nuitia ana i roto i nga tatau korero a nga tipuna. He iwi no te papatipu, i patua haeretia e nga iwi whakaeke mai.

¹⁴He paenga tohora.—E rite ana ki te kupu i te waiata nama 5 "He paenga whakairo." Ko te tikanga mo te matenga o Ngati-awa i a Tuhourangi me Ngati-Rangitihī ki te whakawhititanga i Tumutara, kei te awa o Tarawera. He nui nga rangatira i mate ki reira, ka whakaritea ki te paenga tohora.

¹⁵Tumutara.—Kei te awa o Tarawera.

¹⁶Te Rama.—Ko Te Rama-apakura, he rangatira nui no Ngati-awa, i mate i a Tionga, matua o Mokonuiarangi, ki Te Whakahoro, he pa e tata ana ki te Umuhika, i uta mai o Matata.

¹⁷Potiki.—Ko Tuhourangi, he potiki hoki na Papawharanui.

¹⁸Papawharanui.—Ko te whaea o Tuhourangi. E ki ana nga kai-whakamarama he tuahine no Tuwharekohuru, no Waitaha-a-Hei no Te Arawa ano. Kei te taupatupatu tenei ki te korero a nga iwi o Matatua, o Turanga, he tuahine a Papawharanui no Ruapani o Turanga.

¹⁹Te Niho.—He rangatira no Ngati-Hinehua, nana i tiki i muri rawa mai ki a Moko i Tarawera, kia whakahokia mai nga tangata ki Okataina.

(Ko nga kupu o te waiata nei, me nga whakamarama he mea tuhi na Apirana Ngata, na Raureti Mokonui-a-rangi raua ko Kepa Ehau i tohutohu mai.)

7.—HE WAIATA WHAKAUTU TAUNU (Ngati-Kahungunu).

I tuhia tenei waiata ki konei, hei titiro ma te iwi. ma ratau e whakaatu mai, ko wai nana i tito, i titoa mo wai. Ko te korero a Kuku Karaitiana ki te tikanga o tenei waiata, tera he tamaiti wahine i whakatangohia ki te tane. Katahi ka taunutia mai e te tangata ki te kuare, ki te taurekareka. Na ka titoa nei e te tipuna o te wahine ra te waiata nei. Ma koutou e whakatikatika mai. Ko Ngati-Kahungunu, puta noa ona rohe, e rangona ana, e tino waiata ana i tenei waiata, he waiata reka hoki.

[Ko tenei waiata na tera Te Urihe i moea ra e Tiakitai kaumatua, no nga ra e hikareia ana te hakui nei.—P. H. Tomoana.]

E to e te ra, to atu ki te rua:
 Ka haramai roimata, ka maringi me he wai.
 Tenei au te tatari, taua te haere:
 Kia toremutu¹ au te wa moana nei.
 U noa Paikea² te hiwi ki Mamairoa,³
 No Ngaoho au, no Nga-oho-matakamokamo:⁴
 He pahi rawa 'hau nou e Maniapoto.⁵
 Ehara koe i te tane, he mokopuna ra hoki:
 He puhi koe naku i te wa i mua ra:
 Ka iri kei runga te whata a Te Herunga,⁶
 E matakau ana ra, kei pau i te kuri.
 Ko aku moke⁷ ra, e rangona ake nei,
 Te rau-o-piōpio,⁸ ko te kowhakararo:⁹
 He mea i motu mai i te waha o te ika.

HE WHAKAMARAMA:

¹Toremutu.—He aha ra tenei kupu?

²Paikea.—Ko te Paikea i morehu ra i te Huripureata, i te kohuru a Ruatapu. Ka whakaritea te kotiro i whakatangohia nei ki te morehu.

³Te hiwi ki Mamairoa.—Kaore tenei korero mo Paikea i te kitea i roto i etahi atu kaupapa korero, kei te waiata nei anake. Otira he waiata no nehera, tena ano tona tikanga.

⁴Ngaoho-matakamokamo.—He iwi tawhito no te papatipu, pera i a Maruiwi, i patua haeretia e nga iwi whakaeke.

- ⁵Maniapoto.—Ko Ngati-Maniapoto. Ko nga kupu taunu enei mo te kotiro ra.
- ⁶Te whata a Te Herunga.—Ki etahi e whakahua ana ko Terehunga. Kei te ngaro tenei.
- ⁷Moke.—E kiia ana he tatai no te rangatira.
- ⁸Te rau-o-piopio.—Ko te huruhuru o te moa.
- ⁹Te kowhakararo.—Ki etahi ko "te kowhakaroro." He mea whaka-paipai tenei.

8.—HE TANGI NA PAREWAHAIKA (Te Arawa).

Ko tenei waiata kua taia ki te pukapuka a Hore Kerei "Nga Moteatea," e kiia ana i reira he tangi na Parewahaika mo tana matua tane. Na Raureti Mokonuiarangi i whakamarama te ahua o tenei waiata, a ki tana ki, he tangi na Parewahaika mo tona tane i makututia e Parerewha. Ko Parewahaika no Tuhourangi.

E noho ana, ka kohuki e roto
 Te whakarewanga ki Rotomahana;¹
 Kia hoe waka mai te marea,
 He kawekawenga na te mamae,
 Ka tokoiti koe i te kino
 Nga tuapapa² i te Tarata;³
 Kia tararo e to wahine, i awhi ai korua.
 To uru tapu i houa iho ki te atua.
 I ahatia, i whati ai te marama?
 Nau i hokai te tihi ki Tongariro,⁴
 I tukua mai ai nga naku⁵ o te tonga,
 Hei whakaongaonga. ka tu i te hokeka.⁶
 Tenei te waiwhero te paheke i raro ra,
 Hei whakamatara mo te hunga makutu,
 Mo korua tahi ko Parerewha,⁷
 Wahine i hanga kino, i haramai nei
 Me ana ripi,⁸ hei totohi i nga toihau.

HE WHAKAMARAMA:

- ¹Rotomahana.—Ko te roto i Tarawera, e rangona nuitia nei.
- ²Tuapapa.—Ki etahi reo he huapapa.
- ³Te Tarata.—Ko te ingoa pakeha o tenei ko "The Pink Terrace," i pakaru nei i te hu o Tarawera i te tau 1886. Ko te ingoa Maori o "The White Terrace" ko Otukapuarangi.
- ⁴Tongariro.—Ko te maunga nui i te takiwa o Taupo, e rangona nuitia nei.
- ⁵Naku.—Ki te Dictionary a Te Wiremu he matao kino rawa. Ki ta Raureti ko tetahi tikanga he makutu.
- ⁶Ka tu i te hokeka.—Ko tona tikanga, ka rite ki te tangata e porangi ana.
- ⁷Parerewha.—Ko te wahine i whakapaea ai, nana te makutu.
- ⁸Ripi: He mea haehae. Totohi: Haehae. Toihau: Nga upoko.

9.—HE TANGI WHAIAIPO (Nga-Puhi?).

Ko te waiata, e whai ake i raro nei, kua taia ki te pukapuka a Hori Kerei "Nga Moteatea," engari he mea whakatikatika i konei etahi wahi. E rangona ana tenei waiata ki nga takiwa o te tairawhiti, ki Heretaunga, ki Turanga, ki Waiapu: na reira ka ui te whakaaro, no te rawhiti ranei tenei waiata, no hea ranei? Engari tera etahi ingoa e whakahuatia ana i roto i te waiata nei, a Awhia (he whakapopotonga mo Rangi-awhia, he maunga kei te tai-tokerau) a Tauwhare (he maunga kei Hokianga) a Ngati-Rangi (ko tetahi o nga hapu rangatira o Nga-Puhi) i maharatia ai, i takea mai tenei waiata i a Nga-Puhi. Otira ma koutou e titiro mai, e whakaatu mai, mehemea e marama ana koutou ki te kaupapa.

Kaore ra he mihi ki te makau.
 E, kei whea ia ra he toka whaiapu,¹
 Te homai ai kia ripiripia
 Ki te kirimoko,² e mau atu nei.
 He hanga mania noa i te taringa.
 He ika ano au ka haehae,
 Ka te tauaki ki te rangai³ tapu.
 A, e rua ia ra aku ringaringa
 Ki te whakakopa mai taku manawa,
 E kakapa ana me he rau kahakaha.⁴
 Kia mana ra ta taua awhiawhi,
 Taku takiura⁵ i te weherua
 I Awhia⁶ maunga, e tu mai ra,
 O te tara kei runga o Tauwhare⁷ i raro;
 Ko aku taumata e noho ai.
 Kia takohutia taku rangi
 Ki te kawakawa hauauru,
 E pupuhi mai nei nga rorohu.⁸
 Nau mai ra, e Hoki,⁹ hei kawē korero.
 Ka rere au ki te hau o te reinga,
 Kei maru a tata au te whakamau
 Ki te pae tauarai ki te makau,
 Ki te tau 'Ati-Rangi,¹⁰ ka te wero ia ra
 Ki te reke taiaha: ko au i ware noa
 He kai e hokia. e.

HE WHAKAMARAMA:

¹Whaiapu.—Ki etahi reo "waiapu," he kohatu kara.

²Kirimoko.—Ko te kiri tangata. Ina tetahi kupu, "Kei mea koe he aroha kirimoko te aroha mou, kao, no te whatmanawa tonu."

³Rangai tapu.—Mo te kahui rangatira.

⁴Kahakaha.—He tarutaru. Ko nga rau e mahia ana hei hu ki nga whenua hukapapa.

⁵Takiura.—He karakia, he wawata ranei, hei taki mai i te wairua o te tau, e ngaro ana.

- ⁶Awhia.—Ki etahi ki te waiata e penei ana, "E whia maunga e tu mai ra." Ki te whakaaro ko tenei i runga nei te mea tika. He whakapotonga no Rangi-awhia, he maunga kei raro atu o Whangaroa.
- ⁷Tauwhare.—He maunga kei te takiwa o Hokianga. I whakahuatia ano i te waiata tangi a Papahia mo Te Huhu, kua taia i a Hepetema ra.
- ⁸Rorohu.—Ki etahi reo he purekereke hau.
- ⁹Hoki.—He ingoa tangata.
- ¹⁰Ati-rangi.—Ko Ngati-Rangi, he hapu rangatira no Nga-Puhi.

10.—HE WAIATA MO TE HUI-RORI (Turanga). NA TETAHI WAHINE O NGAI-TAWHIRI.

Kaore i te tino marama rawa te kaupapa o tenei waiata. Ko te korero a Hone Ngatoto, he kaumatua no Ngati-Porou, ki tona rongu na tetahi wahine o Ngai-Tawhiri, o Turanga, i tito tenei waiata mo Petera Te Huirori, he rangatira no Turanga. Ma nga iwi o tera takiwa e titiro iho, a e homai he korero.

1

Kaore hoki e te po nei
Tuarua rawa ko Te Hui-rori:¹
Ko taku hoa moenga ka riro ke,
Ka maunu ke atu he puta² ke:
Ko te whakawerawera o taku pohu,
Katahi tonu au ka matao, i.

2

E noho maroke ana taku kaki,
He kore wai tata iho no runga nei.
Panukunuku ai te korirangi³
Te taha koia o taina kore.
Ka whakatakoto au hei rango waka,
Matua ngau e to mai nei.
E tapa noa ra koe i tahau ngeri,
Pouri, potango i te tinana, i.

HE WHAKAMARAMA:

- ¹Te Hui-rori.—He rangatira no Turanga. Kei a wai ra e mau ana tona whakapapa me ana uri?
- ²Putu.—Ki etahi ki te waiata e penei ana "pae."
- ³Te korirangi.—He momo kakahu Maori.

II.—HE TANGI MO AMARU-KAITANGATA (Te Aitanga-a-Hauiti).

He maramara waiata tenei i rangona e Apirana Ngata, e wai-atatia ana e Te Aitanga-a-Hauiti i Uawa i te 15 o Mei, 1923. Ko Karauria Puhi-Puhi nana i waiata. No muri ka korero a Hone Ngatoto, ki tana rongu mo Te Amaru-kaitangata taua waiata, mo reira te kupu o te whiti tuarua "E Whare." E rua

ano enei whiti; tera atu pea etahi kei etahi e mohio ana. Ko Te Amaru-kaitangata he rangatira nui, he toa no Te Aitanga-a-Hauti i mua, i te wa i a Te Kani-a-takirau, ara no mua tata atu. He taina a Te Amaru no Te Rongotumamao, nana nei a Te Kani-a-takirau. Tokorua nga tamahine a Hinematiaro, ko Ngarangikahiwa te matamua, ka moe i a Te Rongotumamao, ko Te Kani: ko Te Kakari to raro iho, ka moe i a Te Amaru, ka puta ko Te Hemanawa. I mate a Hinematiaro raua ko te mokopuna ko Te Hemanawa ki te kopua i Te Pourewa, i waho o Uawa. I tahuri te waka ki te moana i te hekenga mai i te ope a Ngati-Porou, i mate ai a Te Pourewa.

1

Engari te kai¹ atua e purea e ora:
Tena ko te aroha tu tonu i roto ra.
Homai ki hikaia,² koi whati mai nga tai
O Tupa-o-tane ripo rawa kei te awa, i.

2

Whai noa atu ana, e Whare,⁴ kia moe
Ka riro ia koe, ka mania i te rango,
Te motu o Pahiko,⁵ e kore nei e taea, i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Te kai atua.—He makutu.

²Hikaia.—Kia karakiatia.

³Tupa-o-tane.—Kei te ngaro tenei.

⁴Whare.—He ingoa karanga no Te Amaru-kaitangata.

⁵Pahiko.—He tipuna no te Wahineiti, no Waiapu, i hoki ki Hawaiki. E kiia ana i tae ki Rarotonga, a kei reira ana uri. Ko Repoua te wahi i maanu atu ai ona waka. Ka whakaritea ki tona ngaro te ngaro o Te Amaru, i haere oti atu.

12.—HE WAIATA NA HERA HAWAI (Ngati-Porou).

Ko tenei waiata na Hera Hawai, no Te Ariuru, no Tokomaru. I moe ia i a Aperahama Tawaha, nana a Raiha Kamau, ka moe i a Hamiora Te Kanehe, nana a Ketekete. He tuahine a Hera no Ihaka Huhu raua ko Heremia Taurangi. Na Ihaka a Pineamine Huhu, ka moe i a Heni Teopaipa, nana a Te Urupa Huhu, ka moe i a Keita Harahara (tamahine a Tumaurirere raua ko Riria te Wera). Kei te ora nga uri.

1

Kai kinikini ai te mamac i ahau, e,
To tatatia ra, ki wawe au te mate:
Koi noho au i te ao taka maero¹ ai, e,
Haere maiangi ai, anewa² raumati ai e.

2

Hirihiritia³ ra, e hika, to takiri, e,
 No te mea i ahau kei rangi tawhiti rawa;
 He tira koua tu, koua rohea i mua ra, e,
 Te ika⁴ a te whiu, a te ta, a te hinga noa i ahau, e.

3

Ko aku haere hoki e aro nui atu ra, e,
 He mea tenei au kia tiro noa atu,
 Ko Kopuatai⁵ e kore nei e tahuri, e,
 Ka piua e te tai ko au hai tokorua, e.

HE WHAKAMARAMA:

¹Maero.—He kongenge, he ngoikore, ka maanu noa.

²Anewa.—He pera ano i te maero. Ina te korero: "Kahore he iwi i te ngaunga a te ra; anewa noa ai."

³Hirihiritia.—Karakiatia ki nga karakia e rite ana.

⁴Te ika a te whiu.—Kei te ngaro tenei.

⁵Kopuatai.—He toka kei te one i Tokomaru e tu ana.

13.—HE TANGI MO TE RANGIHIROA¹ (Te Arawa).

Ko te Rangihiroa he toa no Tuhourangi, i mate ki te whawhai i Okataina, i nga whawhai o mua.

Ko tenei waiata i taia ki "Nga Moteatea." Ko nga whakamarama i raro nei na Raureti Mokonuiarangi i korero ki a Apirana Ngata.

Kaore te mamae, ngau kino ki te hoa,
 I tiaria² mai to mata whakarewa,
 Kia whakatauria te uhi a Wharawhara.³
 Tena ka riro kei te one i Matangi-te-uru,⁴
 Tau kawenga, e te toa;
 Te ai he mahara ki te ao,
 Whakarere rukaruka te moenga i te wahine,
 Rere a manu tonu ki te hui mata-ngohi;⁵
 Kei hoki te ingoa, kei tarewa ki runga ra.
 E waiho ana koe hei kohure i te iwi.
 Ka ngaro noa koa-nge a Te Rangihiroa,
 Na te po i here: kei to kahua he roi⁶
 I whiua ai koe ki te arcaro no Irohanga,⁷ e i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Te Rangihiroa.—He toa no Tuhourangi. Ma etahi e tuku mai te whakapapa ona me ana uri.

²Tiaria.—Whakaatatia kia kitea ai.

³Wharawhara.—He tohunga no nehera mo nga tatai o te tangata, mo te ta moko, mo era atu mea. Kei tetahi waiata e whakahua ana "nga taonga o Wharawhara," a ka whakamaramatia he pare toroa era.

⁴Matangi-te-uru.—He wahi kei Okataina.

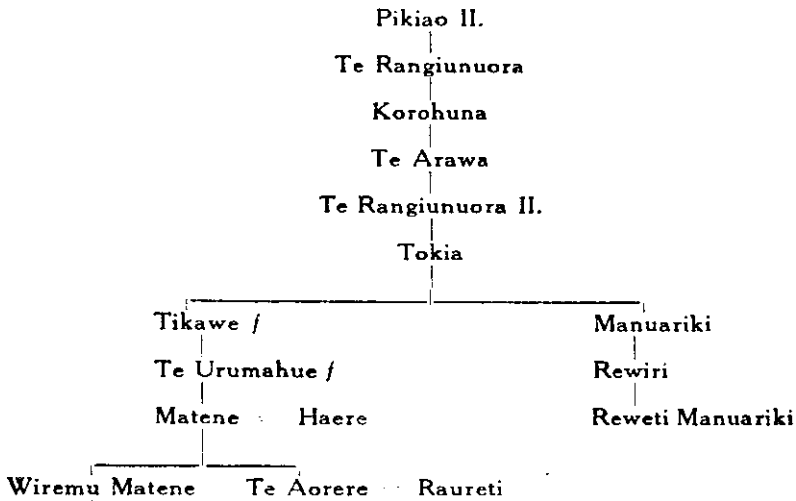
⁵Mata-ngohi.—Ko te tangata tuatahi i hinga i te parekura. I whakairitea tera ki te ika, ka rite ki te tatau ra na, "Tamarahi, naku te ika i te atil"

⁶Roi.—E ki ana a Raureti he roi kakahi.

⁷Irohanga.—Kei te ngaro tenei.

14.—HE WAIATA MO NGA KUPU WHAKAPAE (Te Arawa).

Ko tenei waiata kua taia ki “Nga Moteatea,” engari tera nga wahi ririki i whakatikatikaina. Ko nga whakamarama na Raureti Mokonuiarangi. E ki ana ia ko te waiata nei na Tikawe, he wahine no Ngati-Pikiao.

He waiata whakautu mo te whakapae, he kuia mate tane a Tikawe. I taia ano tenei ki te pukapuka a McGregor “Maori Songs” engari he nui rawa nga wahi raruraru o tera.

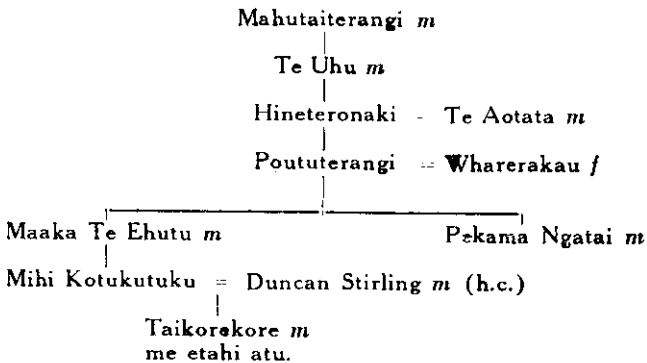
Kaore te korero kino, te haohao¹ nunui,
 Ko wai nga tane i tata mai ki taku taha?
 I hoki atu ano i te pou whakairo o te roro.
 Na wai Mawera,² kia mate hara mai.
 Aku rongo hanihani³ ka puta i nga whenua,
 Ka haruru ki tawhiti, ki te huka o te tai.
 Kei te Whanganui-o-Rotu⁴ ko Te Aitu¹¹
 Kia whakarikaia te mate. e runa nei ki te whare.
 Kia hei taku ate i te tau o tona tiki:
 Kia tia whakaripa⁵ i te kotore huia:
 Kia kahu purua i te neko⁶ pakipaki,⁷
 Ka pai au te hoki ki te koko i Whangaroa.⁸
 E kore te tane e tata mai ra i te whakawehi.
 I patua taku kiri ki te tororire⁹ ra i te hangehange,¹⁰
 I tahekea iho he rau kawa kei taku tinana.

HE WHAKAMARAMA:

- ¹Haohao nunui.—He korero whakakino.
²Mawera.—He tangata no Ngati-Kahungunu.
³Hanihani.—Ingoa kino.
⁴Te Whanganui-o-Rotu.—Ko te moana i roto o Ahuriri. He tipuna ta-
 whito a Rotu.
⁵Tia whakaripa.—Kia tataitia te mahuna ki te kotore huia.
⁶Neko.—He kakahu Maori.
⁷Pakipaki.—Ko te tapa o te kakahu Maori, he mea ata whatu penei i te
 taniko.
⁸Whangaroa.—He koko iti kei Rotoehu.
⁹Tororire.—He rakau, ko tona waitau he kawa, e mahia ana hei wai
 mo te ngarahu ta moko.
¹⁰Hangehange.—He rakau. Ki etahi reo he hengahenga, he papa. Ki
 etahi he hinau.
¹¹Te Aitu.—Ko Wiremu "Paumana" Whaanga te uri e ora nei kei
 Pakuratahi Petane.

15.—HE TANGI MO POUTUTERANGI (Ngati-Porou).
 NA WHARERAKAU.

He rangatira a Poututerangi no Ngati-Porou, no Te Whanau-
 a-Apanui. I mate ia ki Reporua, wahi o Waiapu, i patua mo
 Tutohiarangi te take, ka tangihia nei e tona wahine e Whare-
 rakau.

1

E haere noa ana, e karanga noa ana,
 Kia whakaoho koe i te ahiahi nei.
 Ko te whanau koe a Matukutuku-tangotango:¹
 Mate atu, ara mai, kai runga te marama.

2

E hua i te tamaki, e whakatipua nei,
Ko te hoa kairiri kei te haohao mai.
Tenei tata tonu kei te huka² o te kaka,
Kiia ai pakura,³ e ora i te whakaware.

3

Kai kino hoki koe,⁴ e papa noa ra e, u e
He matua rawa hoki e kai te ora mai:
Mau ra e tatari ki nga po whakamatenga e, u e
O te rima, o te ono, tenei te hokai nei.

4

E kore ra e houa i te po wananga e, u e
I te pitau tutu, i te kowhai-angaora:
Taria e ahu mai ki to wai-tohunga e, u e
Ki to whakapapanga, i waiho i muri nei, e.

HE WHAKAMARAMA:

¹Matuku-tangotango.—Ki nga korero Maori o nehera, ko te tangata tenei nana i patu a Wahieroa. Na Rata i ngaki te mate o tona papa o Wahieroa.

²Huka.—He hukahuka no te kakahu, e whakairia nei hei whakaware i te pakura.

³Pakura.—He manu.

⁴Koe.—Mo te potiki a Wharerakau, mo Pekama Ngatai.

(Ko nga kupu o tenei waiata na Hone Ngatoto i tohutohu ki a Apirana Ngata.)

16.—HE WAIATA MO TE KANI-A-TAKIRAU (Ngati-Porou).

Na Paratene Ngata i tohutohu nga kupu o tenei waiata. Kaore i te marama, na wai i tito tenei waiata, engari no te takiwa ano o Waiapu, kei reira hoki nga ingoa e whakahua-huatia ana i roto i te waiata.

1

He aha kai te rangi, ka tihorea nei, e?
He rangi haerenga ra nohou nei e Te Kani;¹
Ka iri kei runga kei te Wharau-a-Parua,² e,
Ko to tinana ra e kore nei e taea.

2

Kai parahua ai te ika ki te mounu, e:
Whai rawa atu nei, kore rawa i anga mai.
E tuia ana koe e te pua i te kahika, e,
E te ora³ iti ra, nahau e Kahutoro.

3

Whakarongo ki te puku, e haruru noa ana, e:
 He tuki waihoe ra nohou nei e Te Kani;
 Ka hangai ki te rae, ki Whakori⁴ ra ia, e,
 U whakarauiri ki te Awanui⁵ nei.

 HE WHAKAMARAMA:

¹Te Kani.—Ko Te Kani-a-Takirau, ko te rangatira nui o nga iwi o te Tai-rawhiti i ona ra.

²Te Wharau-a-Parua.—He puke kei runga o Tawhiti, i tapuia ki a Parua.

³Te oraiti na Kahutoro.—He whakatauki mo te kai iti, he pau wawe; mo te manu mo te huahua.

⁴Whakori.—Kei te Kautuku.

⁵Awanui.—Ko Port Awanui.